

70. Его же. Царь Алексей Михайлович / Н. И. Костомаров // Костомаров Н. И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. – СПб.: Типография М. М. Стасюлевича, 1881. – Т. 2: Господство дома Романовых до вступления на престол Екатерины II. – С. 132-133.

V. Verstiuk. Ukrainian-Moscow relations in 1648-1657 years in the evaluation of M. Kostomarov. In the article according to M. Kostomarov's analyzed works there was made the attempt to find out the main milestones of Ukrainian-Moscow relations in 1648-1657 years, in particular the functioning of the diplomatic embassies and missions, the efforts of B. Khmelnytsky to stand against Polish-Lithuanian Commonwealth with the help of Russia. The historian did not try to reconstitute them in the statistic retrospective review, but in the dynamics concluding logically the next events out of the previous ones. Special interest was drawn to the Moscow Zemsky Sobor gathered in October 1653 because of taking Zaporizhian Host under «Czar's majestic hand». Mykola Ivanovych considered it as the forerunner of the Council of Pereyaslav in 1654. Studying the course and the meaning of the Council of Pereyaslav, the scientist focused his attention on some questions such as opposition of Kyiv metropolitan Sylvestr Kosov and some part of Cossack supervisors as to «joining» with Moscow, «reading of the agreement articles», «oath» of the Russian ambassadors, church-ritual aspect of the Council.

In M. Kostomarov's opinion new age started in the-history of Cossack Ukraine after conclusion of a treaty «Berezhnev articles» in 1654. The typical feature of this age was the aspiration of Moscow for strengthening its influence on the domestic policy of the Hetmanate. He confirmed that in spite of «unity of faith and descent» the mental set and the way of authority organization were different in Russian and Ukrainian people.

Key words: B. Khmelnytsky, Cossack Ukraine, the Hetmanate, Moscow, Pereyaslav, embassy, diplomacy, relations, contacts, council, agreement, protection, union.

Отримано: 09.08.2014 р.

УДК 94(477)(092)19"

С. Копилов

СТИЛЬ ЖИТТЯ І НАУКОВОЇ ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ У ПЕРШІ ДЕСЯТИРІЧЧЯ ХХ ст.

С. Копилов. Стиль життя і наукової творчості українських істориків у перші десятиріччя ХХ ст. У статті на підставі джерел особового походження – мемуарів (спогадів і щоденників), епістолярій висвітлюється стиль життя і наукової творчості українських істориків напередодні та в період Української революції 1917-1920 рр. Доведено, що українські історики склали ядро академічної спільноти, пріоритетами для яких були науковий і педагогічний профе-

сіоналізм, плідні комунікації в корпоративному середовищі, котрі визначали стиль їх наукової творчості та повсякденний побут. Відповідний життєвий уклад формував у них почуття власної гідності, самоповаги і значущості свого професійного вибору, деформованих після встановлення більшовицького режиму.

Ключові слова: *вчений, історик, стиль життя, побут, наукова діяльність, мемуари, епістолярій, історична наука.*

С. Копылов. Стиль жизни и научного творчества украинских историков в первое десятилетие XX века. *В статье на основе мемуаров (воспоминаний и дневников), эпистолярных источников освещается стиль жизни и научного творчества украинских историков накануне и в период Украинской революции 1917-1920 гг. Подчеркнуто, что украинские историки составляли ядро академического сообщества, приоритетами для которых были научный и педагогический профессионализм, плодотворные коммуникации в корпоративной среде, которые определяли стиль их научной деятельности и повседневный быт. Соответственный жизненный уклад формировал у них чувства собственного достоинства, самоуважения и значимости своего профессионального выбора, деформированных после установления большевицкого режима.*

Ключевые слова: *ученый, историк, стиль жизни, быт, научная деятельность, мемуары, эпистолярный, историческая наука.*

В історіографії накопичений значний матеріал про науково-педагогічну діяльність українських істориків, їх внесок у розвиток історичної думки України. Натомість їх повсякденне життя (побут, професійні традиції і особливості роботи) ще не отримало достатнього висвітлення, хоча багато в чому визначало характер їх викладацької і дослідницької діяльності інтелектуальної еліти, а відтак історіографічну ситуацію певного періоду. Увага до цієї проблематики зумовлена інтересом до детального відтворення життя суспільства та його окремих груп, зміцненню антропологічного підходу до вивчення історії загалом.

У статті висвітлюється стиль життя і наукової творчості вітчизняних істориків у перші два десятиріччя ХХ ст. Базовим джерелом слугували матеріали особового походження – епістолярій і мемуари (спогади та щоденники) – відомих українських істориків, а також їх колег – представників інших гуманітарних спеціальностей та ін. Здебільшого вони вітали Лютневу революцію в Росії і лише дехто підтримав Українську революцію, став учасником і керівником національних змагань; ще дехто – під страхом репресій і спокусою пристосуванства вдався до компромісу і співпрацював з більшовицьким режимом; були й такі, які намагалися всіляко приховати інакодумство, відстоювали методологічний плюралізм, ставали учасниками пасивного опору більшовикам, а після поразки національних змагань емігрували за кордон, де продовжували наукову діяльність.

У попередніх публікаціях ми відзначали, як важливо для вивчення наукової творчості вченого-історика проаналізувати його опубліковані праці, ознайомитися з усім комплексом матеріалів, що характеризують

творчий шлях науковця, насамперед, щоденниковими записами, спогадами та епістолярієм¹. Джерела особового походження містять чималий інформаційний потенціал і суттєво збагачують наші уявлення про істориків-дослідників і педагогів, «мікроклімат» інтелектуального середовища викладачів університету або наукового авторського колективу, стиль життя вчених-істориків, а також соціально-політичну й ідейну атмосферу історичної доби. Водночас їхні мемуари і листування доби Української революції 1917-1920 рр. – безцінне джерело для розкриття майже всіх сторін їх життя і діяльності – відзначається своїми, відмінними від попередньої доби особливостями. В період революційних змагань, коли більшовики офіційно проголосили формою державного правління диктатуру, для багатьох вчених лише приватне листування з близькими за переконанням людьми, а також з колегами, які мали інші ідеологічні погляди та методологічні підходи, але належали до наукового співтовариства, залишалось єдиним простором для вільного висловлювання власних думок. Лише в листуванні, спогадах і щоденниках, можна віднайти відверті політичні судження, цікаву інформацію про повсякденний і творчий побут еліти української історичної науки, зрозуміти ставлення вчених до нововведень у галузі науки і освіти.

На початку ХХ ст. ремеслом історика було передусім викладання в університетах, гімназіях, інших навчальних закладах, де працювала більшість випускників історико-філологічних факультетів, а також робота в архівах і музеях. Наприклад, напередодні Першої світової війни в комерційній школі м. Катеринослав викладав учень видатного українського історика В. Антоновича А. Синявський, який за участь у студентських гуртках був відрахований з Київського університету, а згодом закінчив Новоросійський університет в Одесі. За свідченням Н. Полонської-Василенко, «він вміло вів свої справи й посідав у Катеринославі помітне місце: був директором комерційної школи, головою Вченої архівної комісії, директором її видань»². У 1909–1913 рр. після закінчення Університету Св. Володимира вчителем цієї самої комерційної школи працював історик Д. Дорошенко, а в 1903–1918 рр. в Катеринославській духовній семінарії викладав випускник Київської духовної академії В. Біднов³.

Найкращі випускники університетів отримували можливість залишитися стипендіатами на кафедрах університетів для підготовки до професорського звання або зайняти викладацьку посаду на Вищих жіночих курсах, інші – йшли до цього самотужки через складання іспитів на звання магістра і написання дисертації за керівництва професора університету. Випускниця Вищих жіночих вечірніх курсів Н. Полонська-Василенко згадувала, що по закінченні навчання її «приваблювала наука, в меншій мірі – педагогічна діяльність у середній школі. Вже в мене з'явилися думки про складання іспитів в Державній комісії при університеті... Я знала, що цим шляхом пішли Андріянова (дружина професора Київського університету і директора Вищих жіночих вечірніх курсів В. Перетца – С.К.) та Щеглова (український літературознавець – С.К.), які скінчили на рік

раніше, ніж я, і вже подали прохання до Міністерства освіти про дозвіл скласти іспити в Державній комісії»⁴. Вона зауважувала, що Андріянова розпочала складати іспити, хоча «за законом, можна складати іспит не раніш, як за два роки по закінченні університету. Вона зверталась до Міністерства і їй було дозволено складати іспит раніш, виходячи з закінчення Жіночих курсів, а не університету. Так вирішила зробити й я»⁵.

Здобуття магістерського ступеня відчиняло молодим історикам двері до викладацької діяльності на посаді доцента або екстраординарного професора кафедри університету і духовної академії. Н. Полонська-Василенко писала, що професор М. Довнар-Запольський сприяв своєму учневі Е. Сташевському в отриманні викладацьких посад у Комерційному інституті та на Жіночих курсах, а останній всіляко прищвидшував захист магістерської дисертації, оскільки «хотів випередити Смирнова й зайняти катедру, яка була вакантною, тому що Данилевич не писав дисертації й залишався приват-доцентом»⁶. Крім того, за її свідченням, диспут Е. Сташевського, що відбувся в Університеті Св. Володимира, призвів до розколу в колі істориків: стосунки між Данилевичем і М. Довнар-Запольським «були цілком зіпсовані... Смирнов був незадоволений тим, що Сташевський дістав ступінь і дістав раніш, ніж він. Данилевич розійшовся з Довнар-Запольським і не міг помиритися з тим, що Сташевський як магістр став потенційним претендентом на катедру в університеті»⁷.

Натомість учень В. Антоновича М. Грушевський у квітні 1894 р. за особистим указом імператора Франца Йосипа ще до захисту магістерської дисертації отримав посаду повного професора світової історії у Львівському університеті. Іншим шляхом до університетської кафедри йшов дослідник історії Гетьманщини XVII–XVIII ст. і співробітник «Киевской старины» М. Василенко. Після поразки першої російської революції він був засуджений до року в'язниці і, як свідчив Д. Дорошенко, «сидячи в ній, він підготувався до іспиту за правничий факультет і, вийшовши з тюрми, склав «кандидатський іспит» при Одеському університеті, отже, мав закінчені два факультети: філологічний та правничий. І аж тоді, його людину вже з певним науковим ім'ям, допущено до доцентури в Київським університеті»⁸. Отримання докторського ступеня чи професорської посади передбачало тривалі наукові студії, майже щорічні наукові закордонні відрядження в канікулярний час, викладання нормативних курсів і, що найголовніше, сприятливу кадрову перспективу.

Служба в архівах і музеях була ще однією сферою професійної діяльності істориків. Випускник Харківського університету Д. Яворницький у 1902–1932 рр. займав посаду директора Катеринославського крайового історичного музею імені О. Поля. Його колега згадувала, що «весь відділ української старовини та мистецтва був зібраний ним. Яворницький щороку їздив по Південній Україні і вишукував у церквах та у приватних осіб пам'ятки української старовини. Дехто з панотців дарували йому чи віддавали до музею старовинні речі, у декого він випрохував їх, викорис-

товуючи своє красномовство... Зібрав він також величезну збірку документів та фольклорного матеріалу, на підставі яких почав складати словник». Видані ж ним збірки архівних матеріалів вона вважала «найціннішими з його праць»⁹. Одним з організаторів і завідувачем (з 1909 р.) музею Полтавської битви був випускник Університету св. Володимира історик і археолог І. Павловський. Добра обізнаність В. Віднова з фондами архіву Катеринославського губернського правління дозволила йому укласти описи архівних матеріалів, стати надійним порадином молодих істориків в їх дослідженні. Н. Полонська-Василенко з цього приводу писала: «Скільки я працювала в архівах, скільки років сама служила в архівах, я мушу відзначити, що, на великий жаль, серед істориків та ще більше серед архівних робітників дуже рідко доводилось мені зустрічати таке ставлення до дослідників, та ще таких молодих, якою в 1914 році була я»¹⁰.

Професійні заняття слугували для більшості істориків головним джерелом доходу. На початку 1900-х рр. професура не мала значних статків, надто їх не приносила дослідницька діяльність. «Ні магістерство, ні докторство, ні доцентура не складають того, що ми називаємо «становищем», не дають забезпечення, – описував реальні матеріальні перспективи історик О. Пресняков, навчаючись на історико-філологічному факультеті Петербурзького університету, і додавав: Їх практичність у рекламі – у можливості легко потрапити до різних столичних навчальних закладів. Ось що таке академічна кар'єра з позиції життя»¹¹.

Лише деякі історики мали незалежні від професії доходи, а більшість університетських професорів жила платнею за викладацьку діяльність і гонорари за видання, але цих коштів не завжди вистачало. В щоденнику М. Грушевського за 1910 р. зустрічаємо такі записи: «Безгрошів'є по цілій лінії», «Біда тільки, що грошей все немає», «Безгрошів'є обсіло з усіх боків... Аж незносно, так немає грошей», «Гнітить безгрошів'є – книгарня винна за книги міні коло 1000 і нічого не може сплатити, і з Львова нема»¹². У вересні 1915 р. у поліцейській анкеті щодо джерел заробляння Михайло Сергійович вказав: «Службою професором Львівського університету», а наступного року його відповідь на це саме запитання суттєво відрізнялася: «Маю частину від будинку в Києві та прибутки від видань»¹³.

Заради збільшення матеріальних статків своїх родин історики викладали в кількох навчальних закладах. Навіть знані професори Університету св. Володимира В. Антонович, М. Дашкевич, М. Довнар-Запольський, Ю. Кулаковський, І. Лучицький, Т. Флоринський, Ф. Фортинський та інші читали додаткові лекції і проводили семінарські заняття на Вищих жіночих курсах. У 1906 р. Т. Флоринський зайняв посаду директора Київського жіночого комерційного училища і викладав у ньому основи слов'язознавства, а його колега – професор І. Лучицький, обраний до III-ї Державної думи від Києва, з 1908 р. на час думської каденції оселившись у столиці, поряд із депутатськими обов'язками як професор Петербурзького університету викладав на Вищих жіночих курсах¹⁴. Приват-доценти

поєднували викладання в університеті з роботою в гімназіях та інших навчальних закладах, зокрема історик-медієвіст А. Ясинський деякий час викладав у Кадетському корпусі¹⁵. Кращі студенти і магістранти намагалися покращити своє матеріальне становище приватними уроками, що суттєво ускладнювали процес навчання.

Приватні епістолярії вчених-істориків свідчать, що зароблені кошти дозволяли їм достойно жити, як прийнято у професорському середовищі, втім не розкошувати. Вільні кошти, зазвичай, витрачалися на купівлю книг. Записи «їздив... до книгарні», «заходив до книгарні» майже щотижня зустрічаються у щоденнику М. Грушевського за 1910 р.¹⁶. Бували випадки, коли наукову літературу брали в кредит, поступово повертаючи борг книготорговцю. Бібліофільський азарт і необхідність враховувати фінансові можливості спонукали істориків до пошуків найбільш вигідних умов купівлі книг. Для оплати ж наукових видань історикам доводилося шукати благодійників, оскільки «дозволити собі таку розкіш», як видання монографії за власні кошти, за спостереженням історика О. Пресняков, могли лише одинаки¹⁷.

Викладацька діяльність була насиченою й майже не залишала часу для роботи в архівах і бібліотеках. Визначні в університетському середовищі професори, мріяли про академічний статус, який давав можливість зосередитися на дослідницькій роботі та звільняв від матеріальної необхідності брати інколи непосильне навчальне навантаження. Проте громадськість напружену працю істориків не дооцінювала, вважала її простим «байдикуванням».

На початку 1900-х рр. жоден історик-професіонал не уявляв свого життя без власної бібліотеки, найціннішим надбанням із усього його майна. Історик С. Платонов клопотався перед графом С. Шереметьєвим про допомогу професору В. Іконникову: «До мене дійшли чутки про хворобу очей у Володимира Степановича. Він повинен виконати деякі роботи, але обмежений в коштах (!!). Через скромність він нічого просити не буде; він мріє, що казна купить його бібліотеку (яку він цінує, говорять в 30.000) і залишить її йому в користування до смерті. Чи є можливість, графе, допомогти йому? Оскільки це подвижник»¹⁸. Розуміючи велике культурне і наукове значення бібліотеки професора В. Антоновича, у лютому 1919 р. В. Вернадський придбав її, зберігши це унікальне зібрання. «У Васил[енка]. З ним про Лаппо – як велику людину й історика... Про Антоновича. Сьогодні купив його бібліотеку. Хочу зберегти її неторканою», – записав він у щоденнику¹⁹.

Книжкові зібрання вимагали чимало місця, інколи помітно витискаючи інші речі з осель істориків. Ставлення до бібліотеки було досить серйозним. Її власник думав не лише про поповнення книжкових полиць, але й про збереження зібраних книг. Наприклад, у 1919 р. професор Московського університету С. Веселовський половину власної бібліотеки «здав на збереження В.М. Хвостову до Наукового інституту»²⁰.

Наявність власної бібліотеки, як і власного кабінету в квартирі, сприймалася як норма, стандарт життя інтелігенції того часу. Крім кабінету, типова квартира київського професора включала вітальню-їдальню, спальню, дитячі кімнати і кімнату для прислуги. Вибираючи та винаймаючи житло, зверталася увага не лише на його місцезнаходження, але й на розмір, оскільки родини істориків, особливо за сучасними мірками, були чималі, у них виховувалися три-чотири дитини. Крім того, мешканці університетських міст – Києва, Харкова й Одеси – брали до уваги й те, чи здається квартира разом із дровами, чи є в будинку горище для сушіння білизни, чи вогко в будинку тощо.

Істориків, які мали власне житло, було небагато. Родині професора І. Линниченка належало два будинки на вулиці Хрещатик: триповерховий прибутковий (№35 за старою нумерацією), побудований у 1876 р. за проектом архітектора В. Ніколаєва та будинок – №37 (за старою нумерацією), зведений у 1850-х рр.²¹. Професор М. Довнар-Запольський мешкав у київській квартирі на розі Вібіковського бульвару та вулиці Тимофіївської²². Його колега, соціолог та історик політичної думки професор Б. Кистяківський, був власником будинку в центрі Києва, який дістав у спадок від батька – колишнього ординарного професора кафедри кримінального права і судочинства Університету Св. Володимира. «У саду будинку, де він живе, колись будинку його батька, був старий грушевий сад, і зараз дуже приємно посидіти в садку, але вже саду тісно – він стиснутий будовами, – згадував В. Вернадський. – Замість фруктових дерев насажені прості... І в них серед людської щоденності жива природа продовжує свою роботу»²³.

Власниками садиби з будинком на вулиці Паньківській у Києві були брати Михайло і Олександр Грушевські, яку придбали в 1908 р. з дружиною Михайла Сергійовича Марією і сестрою Ганною. Придбаний будинок незабаром стали називати флігелем, оскільки в 1908–1909 рр. на садибі звели шестиповерховий прибутковий дім з мансардою, фасад якого був оздоблений за проектом архітектора В. Кричевського. У новому будинку у 1909–1914 рр. наїздами, у 1917 – на початку 1918 рр. постійно проживав М. Грушевський з дружиною і донькою. О. Лотоцький про новобудову згадував: «Тут він і дім собі збудував, щоб жити постійно»²⁴. Історик пишався новим будинком і, як свідчить його щоденник, обурювався нападами опонентів: «Якось дошкулила мені фраза Савенка, що я обзавелся шестиетажним домом, повторена 2 (вдруге – С.К.) цілою статтю «Радою», наче в сім щось негідне мене; а я так люблю сей дом, і пишний ним, як дарунком краси Києву, людям?»²⁵.

Вільний від службової діяльності час історики присвячували науковим студіям в архівах і бібліотеках, а також науковій творчості. Записи щоденника М. Грушевського свідчать, що першу половину дня у Львові він відводив, зазвичай, для роботи в архівах і бібліотеках, читання лекцій в університеті. Періодично прогулювався у Стрийському парку або відвідував львівські кав'ярні. Проте більшість часу творчо працював за письмо-

вим столом. Нерідко весь робочий день історик проводив над рукописами монографій і статей, вичитуванням коректур публікацій, готував відповіді на листи численних кореспондентів. Наприклад, у березні 1910 р. Михайло Сергійович зафіксував, що впродовж дня «усильно відписувався», іншого разу відзначив, що «правив цілий день коректи львівські, майже до безчужствія»²⁶.

Цікаві штрихи до стилю життя М. Грушевського залишив у спогадах О. Лотоцький, який на початку 1900-х рр. неодноразово приймав його у себе в Петербурзі, стверджуючи, що той «утилізував кожную свою хвилину на наукову і літературну працю». Він згадував: «З його приїздом телефон у моїм помешканні не переставав працювати. То М.С. з кимсь чи хтось з ним умовлялись щодо побачень, праці, друків і т. ін. Мав він діло з людьми найріжноріднішими – і світу наукового, і політичного, і з своїми, і з чужими, і з старшими, і з молоддю, з якою він завше спільний ґрунт знаходив, і в справах громадських, і в особистих. Він не жив, а горів, і се не тимчасовий був спосіб його життя, а постійний... Вставав він рано і зараз сідав за працю – за писання... До сніданку – десь о годині 9-й – на бюрку вже лежала купка списаних листочків – здебільшого стаття, про яку він умовлявся напередодні з тим чи іншим органом преси або науковим видавництвом. Затим – телефони, чи хтось до нього, чи він кудись. Поміж численними побаченнями встигав побувати в бібліотеці, використати книгу, якої не міг знайти в іншому місті, списати чи скоригувати якийсь архівальний документ до біжучої праці. Використати його самого можна була хіба за сніданком та обідом або вже увечорі»²⁷.

Поширеною в академічному середовищі була традиція виїжджати за місто. Історики, як і інша міська інтелігенція, прагнули використати літні канікули, щоб відпочити на природі або дачі чи відправитись у подорож. Зазначимо, що екології великих міст на початку 1900-х рр. шкодили дим із заводських труб, сморід побутових відходів і асенізаційних візків, пилюка тощо, а відтак усі за найменшої можливості виїжджали на природу. Історик-візантиніст Ю. Кулаковський літні місяці проводив на дачі в Красній Полянї неподалік Сочі, професор В. Бузескул з дружиною влітку відпочивали в Криму, а М. Довнар-Запольський з родиною виїжджав до Новочеркаська, де мав велику квартиру з садом²⁸. М. Василенко на літо переїжджав на батьківській хутір поблизу села Єсмань Глухівського повіту на шляху до Московщини. Його колега історик Д. Дорошенко, який неодноразово гостював у нього, згадував, що «хутір Василенків мав дуже ідилічний характер і все в ньому, починаючи від стареньких діда й бабусі – батьків пізнішого українського міністра, і кінчаючи рипучими дверима, нагадувало господу «старосвітських поміщиків» з безсмертного оповідання Гоголя»²⁹. М. Грушевський з сім'єю проводив літній відпочинок переважно на своїй дачі в карпатському селі Криворівня, де його розпорядок дня нагадував звичайні робочі дні у Львові. І все ж таки частину дня він прогулювався, а в теплі дні дозволяв собі ще й викупатися в Черемоші, що протікав повз його садибу.

Читання, прогулянки, спілкування з родиною та друзями заповнювали літнє дозвілля істориків. «Семействено їздили всі трамваем в Видубицький монастир, дуже гарно і приємно», «Ходили всім домом до фотографії, потім на морожене», – згадував М. Грушевський³⁰. Взимку ще відвідування театрів, виставок, концертів, візити. Історики тих років були безпосередніми учасниками літературно-художнього життя Києва, Львова й інших українських міст. Театральні прем'єри і музичні концерти, новинки образотворчого мистецтва жваво цікавили їх. «Ввечері було засідання Ради Наукового товариства, потім я пішов до театру на «Садка», досить нудненького, і звідти ще поїхали ми всі на ялинку до Лисенка», «Ввечері був я в театрі на «Лямке», дуже нудно», «Ввечері пішли на симфонічний концерт – перший – в Купечеський сад... Було дуже тісно і жаль, що не добре було чути Чайковського», – занотував у щоденнику Михайло Сергійович³¹.

Деякі історики мали особливі захоплення: пасічникували, колекціонували монети та медалі, збирали різноманітні старожитності, речі українського національного побуту. Зокрема, за сприяння М. Біляшевського М. Грушевський упродовж багатьох років збирав колекцію килимів і покреліян. У щоденнику за 1910 р. він згадував: «Посмущали наші душі сі килимки, нараз від Амвросієва і Капніка (власники крамниць у Києві – С.К.) попривозили; не було вже грошей – а платили баснословесно», «Поїхали на Луков'янку оглядати парцелі»³².

Невід'ємну і досить вагому частину як сімейного, так і професійного побуту складали візити, обіди, вечори тощо. Крім дружнього і професійного спілкування, цінного у всі часи, вони мали величезне інформаційне значення, сприяли обміну новинами, оскільки рівень розвитку засобів масової інформації і комунікації (газети, журнали, пошта, телеграф) поступався особистим контактам. М. Грушевський розповів про розпорядок на Великдень 1910 р., який провів у Києві: «По 12-й пішов з візитами, застав Лисенка, Перетца, з котрим і з його жінкою побалакав..., Леонтовичів – де посидів довгенько, тільки розмова була неінтересна, потім у Стешенка. Вернувшись, мав того ж Леонтовича і Стешенків у нас, а вечором були у Черняхівських»³³.

Приводом домашніх зустрічей істориків був вихід монографії, захист дисертацій, приїзд колег з інших міст, обговорення наукових новин тощо. Збиралися вони часто, особливо в роки Першої світової війни та в добу революційних потрясінь.

Більшість ліберального наукового товариства, особливо в сфері університетського життя, зі співчуттям і навіть із захопленням зустріла події Лютневої революції, сподіваючись на відновлення справедливості щодо звільнених з посад професорів і викладачів, чи тих, хто добровільно вийшов у відставку на початку 10-х рр. XX ст. Очевидець лютневих подій у Петрограді професор О. Соболевський у листі до київського колеги візантиніста Ю. Кулаковського писав: «Переворот, що відбувся, розпочався виходом на вулиці Петрограда робітників. Між робітниками було чимало

дівчат і баб, які кричали «ми голодні», але мали ситий вигляд, підлітків і хлопчаків; дорослих було не багато... Війна, звісно, програна... Прощавай, свята Русь!»³⁴. В. Винниченко так описав ці події: «Почалося з елементарного, приступного найширшому колові: з хліба, звичайного чорного чи білого хліба. Вийшли на вулицю жінки й почали вимагати засобів не померти з голоду. Звичайно, відповідь була: нагаї, кіньські кошита, кулі... Посунули лави з прапорами, Марсельезою... Арсенал взято. Охранка горить. Крести здобуто й випущено політичних в'язнів»³⁵.

Падіння самодержавства відкрило широкі можливості для створення громадських організацій, легалізації діяльності політичних партій та стало потужним каталізатором розвитку національно-визвольних рухів на теренах колишньої імперії. Видатний представник російської революційної демократії й міністр Тимчасового уряду І. Церетелі у спогадах наголосив, що національне питання визначило долю російської революції³⁶. Досить швидко національних ознак набула революція в Україні, громадянство якої вважало за необхідне якнайшвидше розв'язати національне питання. Лідерами національного руху стали вчені-історики Д. Антонович, М. Василенко, М. Грушевський, Д. Дорошенко, В. Липинський, письменник і публіцист В. Винниченко та інші. М. Грушевський заочно був обраний головою Центральної Ради і ще до свого повернення до Києва проголосив курс національного самоствердження. «Од його особистого й громадського авторитету, шанованого в усіх українських кругах, сподівалися примирення всіх суперечностей і об'єднання всіх на спільній роботі задля громадського добра», – згадував Д. Дорошенко³⁷. Член Малої ради А. Гольденвейзер підкреслював, що М. Грушевський був дійовим головою, витонченим політиком, який за необхідності вмів перетворити засідання Центральної Ради у «деякі парламентські апаранси»³⁸.

Однак на кінець весни, влітку і на початку осені 1917 р. загальний настрій в академічному середовищі ставав все більш неспокійним, спостерігалася радикалізація суспільних настроїв. «У страшний момент, коли насувався большевизм, в Україні почався між інтелігенцією розкол», – відзначала Н. Полонська-Василенко³⁹. «Героїчний період нашого відродження ще не скінчився. Треба всіма засобами тримати лінію підйому» – занотував у щоденнику 11 жовтня 1917 р. В. Винниченко, нудьгуючи за творчою роботою: «Але ж як я скучив за писанням. Ніколи ні за одною коханою жінкою я не тужив так, як за тишею, пером і папером. Холодію, як уявляю, що я пишу»⁴⁰.

Швидка зміна політичних подій, обличчя керманічів владних структура різного рівня зумовили розгубленість і нервозність наукової інтелігенції. «Соціалістична революція важка своїм насиллям і нерівністю, – досить відверто оцінював політичну ситуацію в країні професор В. Вернадський. – Несоціалісти – парії та ілоти в державі. Громадянські права, не лише політичні, є привілеєм громадян, що відповідним чином думають. Боротьба ідейна повинна вестись із соціалізмом»⁴¹. Надломлений мораль-

но і виснажений хворобами професор Ю. Кулаковський майже перестав виходити на вулицю і лише продовжував листуватися з колегами. «Зневіра і безнадія, що охопили мене і все посилюються, перетворили мене у живий труп, вбили всяку волю і енергію, – писав він до Сімферополя історик у археологу А. Маркевичу. – Я страшенно знемагаю і страждаю від неможливості чим-небудь зайнятися... Страх як страшно. Від поганого йде до гіршого... Що вийде з цього хаосу? В мене немає сил пережити цю страхітливу сучасність»⁴². Водночас О. Соболевський із Петрограда вкотре писав Ю. Кулаковському, розмірковуючи про політичну ситуацію: «Ми з Вами вже не тільки в двох різних державах, але й в двох незалежних республіках, що воюють одна з одною. Хоча мій п'ятий тимчасовий уряд і Ваша Рада як начебто два чоботи однієї пари, проте симпатії на стороні Ради. За неї чіпляються в Харкові, в Одесі»⁴³.

Небагато представників академічного цеху змогли абстрагуватися від соціальних потрясінь, віднайти час і можливість для епізодичних наукових студій, маючи в науковій творчості душевний спокій. «Багато працюю над живою речовиною. І тут знаходжу підпору. Сильну зневагу до мого народу важко пережити. Потрібно знайти і знаходжу підпору в собі... І знаходжу цю підпору в вільній думці, в науковій роботі, в науковій творчості... Пишу. Дома всі сплять. А на вулиці – тряскіт кулемета. Людина зникає до всього», – занотував 11 лютого 1918 р. у щоденнику В. Вернадський⁴⁴. «Коли більшовики у нас палили на вулицях, я лише й міг заспокоїти свої нерви працею, і ось перед Вами плоди лихого вдачі більшовиків», – писав Ю. Кулаковському професор Новоросійського університету Б. Варнеке⁴⁵. «Жахи Глухова, Севастополя, Сімферополя, Ростова і Новочеркаська, Кронштадта і Свеаборга, і Гунгура, і тисячі місць. Маса закатованих і побитих, замордованих людей... Який жах і який злочин. І яка без героїв і каторжна російська революція», – передав свої враження про «червоний» терор В. Вернадський⁴⁶.

Наприкінці квітня 1918 р. у складному перебігові українського революційного процесу сталися кардинальні зміни, результатом яких було проголошення Української держави на чолі з гетьманом П. Скоропадським. «Думаю не головою, а всією істотою. Думаю про те, що сталося і чого не в силі, видно, не пам'ятати щодня і щохвилини. Занадто несподівано, безґрунтовно, без неминучої необхідності сталося. Це не процес, а випадок, – відзначав В. Винниченко. – Простодушний німецький солдатфон, якому доручено висмоктувати в нас хліб, злякався, що не зможе це зробити так, як йому хотілось би. І від цього незначного явища історія української нації стрибнула в такий бік, куди зовсім не мала напрямку»⁴⁷.

Мінлива політична кон'юнктура революційної доби та зміни влади погіршили повсякденний і науковий побут істориків, хоча більшість з них не належала до тієї категорії людей, які вимагають особливих життєвих зручностей. Уявлення про невігадливий побут українського вченого дає розповідь В. Вернадського про оселю виконувача обов'язків отамана Ради

міністрів Української держави і міністра освіти історика М. Василенка, в якій він зупинився в травні 1918 р.: «Кімнатка вченого, переповнена книгами, – скромна обстановка самотньої людини, цілковито відданої науковій праці в маленькому, дуже симпатичному будиночку на Тарасівській вулиці»⁴⁸. Д. Дорошенко теж згадував його «скромне помешкання, в маленькім дерев'янім будинку ч. 20 по Тарасівській вулиці»⁴⁹.

З переходом тієї чи іншої частини України під контроль більшовиків впроваджувалися нові методи управління, спрямовані, зокрема, проти патріотично налаштованої інтелігенції та старої університетської професури. Наприкінці січня 1918 р. в час наступу на Київ більшовицьких військ Муравйова був зумисне обстріляний прибутковий будинок родини М. Грушевських на вулиці Панківській, 9, де мешкав історик з родиною. Пожежа, в якій згоріла бібліотека, зібрання рукописів й українських старожитностей, зробила будинок непридатним до життя. Свідок цих подій Д. Дорошенко згадував: «Більшовицький панцерний поїзд вибрав собі цілком шестиповерховий будинок проф. Грушевського, що стояв, мов башта на високому горбі і почав бити по ньому, поки той не загорівся і не впав у руїнах. Над цілим містом вздовж і впоперек літали гранати і кілька сот людей впало їх жертвами»⁵⁰.

Тимчасово М. Грушевський оселився у підвальному приміщенні Центральної Ради (колишнього Педагогічного музею)⁵¹. Тут, за свідченням Л. Добровольського, він продовжував «з притаманною йому енергією... упорядкування подвійної серії підручників або посібників із загальної історії»⁵². Невдовзі історик переїхав до вцілілого будинку садиби на вулиці Панківській, де, як і раніше, працював над текстами, зустрічався з колегами та друзями. Про таку зустріч, що відбулася 8 червня 1918 р., розповів В. Вернадський: «Зайшов О.С. Грушевський і повів до себе, де знаходився М.С. [Грушевський]. Розмістились у флігелі, поряд зі спаленим і зруйнованим будинком. Умовні дзвінки і ряд усіляких остопог – на сторожі і ховаючись. М.С. Груш[евський] зустрів і провів дуже люб'язно, навіть дружньо»⁵³. Водночас у далекій Москві в березні 1918 р. родина історика Ю. Готье зазнала «більшовицького» ущільнення просторої професорської квартири. «До вечора більш менш прибралися, маючи вже не п'ять кімнат, а три, і почали нове напівпролетарське життя», – записав він у щоденнику⁵⁴. Через рік простір звузився до 2-х кімнат, в яких ледь уміщалася частина майна, необхідна для життя родини вченого. «Прошу в таких умовах займатися і просувати науку, т.т. виконувати той обов'язок, який з нас не знімають більшовики», – писав Ю. Готье⁵⁵.

Умови військового часу суттєво обмежили історикам доступ до фондів бібліотеки Київського університету, які після повернення 1916 р. із Саратова до Києва так і не були розібрані, тому історики залишалися «без ґрунту під ногами»⁵⁶. М. Довнар-Запольський перевіз до будинку в Новочеркаську частину власної бібліотеки⁵⁷. Переміщення до бібліотечних зібрань супроводжувалося втратами. Одна з таких неприємностей сталася з цінною пам'яткою давньослов'янської писемності Х ст. – «найдавнішим

глаголичним рукописом – Київськими листками», що зник при перенесенні бібліотеки Київської Духовної Академії до приміщення на території Києво-Печерської Лаври. «Що вона вціліла, – згодом розповів дослідник в галузі давньослов'янської писемності П. Лавров, – це заслуга хранителя рукописів Лаврського відділу П.М. Попова. Помітивши, що цього рукопису немає, він відправився на його пошуки і випадково знайшов під шафою. Так вдалося зберегти Листки»⁵⁸.

Негативно на загальний настрій і творчий потенціал вчених впливали насильницькі смерті громадян і терористичні акти, які влаштовували антиукраїнські сили в різних містах України. «Пролунав спочатку страшений вибух, затрусився весь дім, потім посипалися вікна і почалася стрілянина, вибухи і стояв гул. Всі знервувалися, захвилювалися. Де стався вибух з'ясувалося, де вибух, пізніше, – згадував В. Вернадський про візит до відомого історика і громадського діяча. – Ввечері ж у Вас[иленка] бачив постраждалих. Який жах і скільки жертв»⁵⁹.

Із-за життєвих негараздів багато вчених, перш за все тих, хто досяг поважного віку, почали хворіти і вмирати. 6 червня 1918 р. В. Вернадський ділився враженнями про візит до В. Іконникова: «Дуже постарів. Всі ці події на старих діють ще сильніше. Багато він говорив, показував. Хворий і старий. Через немічність відмовлявся брати участь у засіданні Комісії з Академії. Погодився»⁶⁰. За тиждень він мав зустріч зі знаним істориком, членом ЦК кадетської партії професором І. Луцицьким, про яку згадував: «Обідав у І.В. Луцицького. Дуже він постарів, і розмова була не цікавою. Л[уцицький], між іншим, вважає М. Груш[евського] науковою нікчемою і недостатньо освіченим. Думаю, явно несправедливо»⁶¹. Помер відомий дослідник аграрних відносин у Франції перехідної доби від середньовіччя до капіталізму за два місяці після цієї зустрічі 22 серпня 1918 р. на своїй дачі на хуторі Каврай Полтавської губернії.

Повідомлення про смерть колег з боєм сприймалися іншими членами академічної спільноти, відбивали у них бажання творчо працювати. Професор Б. Ляпунов 1 січня 1921 р. писав з Одеси В. Істріну: «О.І. Соболевський в листах до мене знов повідомив скорботні новини: 29/XI в Петрограді раптово помер Ів. Сав. Пальмов, 3/XII в Москві – В.М. Щепкін, в Києві помер С.Т. Голубев»⁶².

Відхід у січні 1919 р. німецьких військ з Харкова і встановлення більшовицького режиму започаткували реформування вищої школи, як і нову хвилю переслідувань і репресій окремих «неблагонадійних» університетських професорів, зарахованих до ворожих елементів. Розпочаті наступного місяця «реформи» в університеті передбачали звільнення старої професури. Професор Д. Зеленін у листі до Москви О. Соболевському описував зі всіх боків нове життя й університетську реформу: «Комісія «під головуванням тов. Наркома освіти Назарова»; в цій комісії ч-к 10 студентів-комуністів, 3 – професори із запрошених особисто наркомом... і відділ вищої школи комісаріату. В основу покладено московський декрет, але будуть якісь зміни. Перевибори будуть призначені, але поки що

ніхто не звільнений»⁶³. Він також писав про загрозу втрати власного помешкання, оскільки «нашому будинку – одному із найбільших в Харкові – погрожують реквізицією». Наприкінці весни Д. Зеленін вдруге інформував колегу про можливе погіршення житлових умов внаслідок прагнення більшовиків розв'язати квартирне питання: «Нещодавно у нас ухвалили: виселяти всіх з великих і зручних будинків в підвали і халупи робітників, а їх переселяти в колишні помешкання буржуїв. Доводиться жити, щоденно очікуючи виселення; внаслідок цього не можна нікуди виїхати»⁶⁴.

Зима 1918–1919 р., як і очікувалося, принесла стару-нову проблему палива і дров в Києві, Харкові, інших провінційних містах, яку з труднощами доводилося долати науковій інтелігенції. Д. Зеленін у листі до О. Соболевського писав про дрова як найважливіший у Харкові товар у зимовий період: «Пуд дров (тут вже давно дрова продають на вагу) коштує 15 рубл., до того ж у нагріні частини міста візники не везуть зовсім. Дорожняча зростає не щодня, а щогодини»⁶⁵. Пізньої осені проблема опалення приміщень і квартир знову загострилася, про що В. Вернадський записав у щоденнику 22 жовтня 1919 р.: «Холодно в квартирах – всі в шубах. Майже ніде не опалюють. У нас 5–6°. Сиджу переважно в Академії, де також не дуже тепло – але припустимо і можна працювати. Це все відбивається на настрої»⁶⁶. «Свого апогею біда досягала взимку, – згадувала Н. Полонська-Василенко. – Холодні будинки; велике щастя, коли палиться в «буржуйці» – залізній пічці, рура якої виходить в квартиру; від «буржуйки» іде чад, дим; електрики немає; її заміняють каганці, які дають мало світла, але багато чаду; в водогоні води нема; рідко-рідко з'являється вона в підвалі чи на партері. Частина садів вирубана... парканів, що розділяли садиби, нема; все це спалено... Базари порожні, а якщо десь і з'явиться щось із продуктів, то ціни на них не під силу пересіченому покупцеві. Київ конав»⁶⁷.

Навесні 1919 р. відчутно погіршився продовольчий стан в Україні, але тут він був кращий ніж в Москві й Петрограді. «Від нас все вивозять до Москви», – повідомляв 6 березня Д. Зеленін О. Соболевському. – На днях (4 березня) мені вдалося відіслати Вам посилочку (вага 14 ½ фунтів, страховка 100 рублів), небагато сала і сухарний порошок. У нашій посилочній конторі твориться щось неймовірне: величезні черги; до того ж продукти, які можна відіслати, зникли з продажу, і навряд чи мені вдасться відіслати Вам ще щось, тому що в нас невдовзі буде введений класовий пайок»⁶⁸. Листи ж колеги підтверджували, що на початку травня в Харкові «продукти поки що вдвічі дешевші: хліб 8–11 рублів фунт, сало 35–45, ковбаса 30–50 рублів. Велике збідніння у нас на цукор і на все солодке. Класовий пайок обіцяють ввести на днях». До літа різниця між Харковом і Москвою тільки збільшилася. «Судячи зі слів приїжджих москвичів, – констатував він у листі від 3 червня, – у Вас справи з продовольством набагато гірші наших»⁶⁹.

Д. Зеленін систематично інформував О. Соболевського про особливості харківського побуту й університетського життя, а також про новини із

зайнятої червоною армією Одеси. 4 травня 1919 р. він писав, що влада встановила нові оклади: «вищий оклад 2400 руб. в місяць, жити на цей оклад поки що можна, попри всю дорожнечу, що продовжує зростати». «В Одесі, – розповідав він, – комісар освіти проф. Євген Щепкін вигнав 25 професорів, із філологів – Доброклонського і Линниченка»⁷⁰. У липні 1919 р. про переслідування університетських професорів інформував з Одеси академік О. Шахматова історик і археолог М. Кондаков, який тимчасово зупинився в квартирі І. Линниченка: «Останні арешти професорів Доброклонського, Віленського, Рененкайфа, Груздева, Вальтера потрясли університет. І.А. Линниченко не був арештований лише тому, що не ночував дома, затримавшись в гостях понад визначений надзвичайним станом час. У ніч з 2 на 3 липня до його квартири ввійшли 6 солдатів з офіцером і мали обмежитися лише протоколом, не заставши І.А. вдома, але вимагали від нас повідомити йому запискою про прибуття до Надзвичайної комісії наступного дня. Ми так і зробили, І.А. вранці отримав цю записку і пішов туди. З того часу ми, як і сім'ї інших арештованих, нічого про них не знаємо. Раніше заарештований колишній проф. Левашов розстріляний». «Поки що нас, хто мешкав у квартирі І.А., – продовжував вчений, – ще не потурбували. Говорять, що професорів і юристів (зараз) беруть як заручників на випадок обміну. Професори дуже схвилювані, особливо літні, через важкі умови «евакуаційного табору». Правда, говорять, що, кому понад зверх 70 років, не беруть»⁷¹. Наприкінці 1919 р. професор І. Линниченко, шукаючи порятунку, залишив Одесу разом з частинами Добровольчої армії і переїхав до Сімфірополя, де в 1921–1926 рр. читав різні курси в університеті та інших навчальних закладах.

Університетським професорам, зокрема історикам, загрожували не лише арешти, але й фізична розправа. Жертвою більшовицького терору став відомий історик-славіст професор Т. Флоринський, який на початку ХХ ст. неодноразово демонстрував прихильність великодержавно-шовіністичним й імперським ідеям. Чи не єдиним свідченням про загибель відомого вченого є записка вчителю Київської лютеранської гімназії С. Кулаковському: «Тимофій Дмитрович Флоринський, найближчий друг батька, розстріляний більшовиками 15 травня 1919 р. в Києві. Похований в загальній могилі на Байковому кладовищі»⁷². На початку червня 1919 р. Д. Зеленін із Харкова інформував О. Соболевського: «Із київських газет ми дізналися, що серед 53-х заручників там розстріляні проф. Флоринський і Армашевський. У нас арештовані проф. Вязигін і Денісов, а також викладач Меліхов, не кажучи про всіх судейських і про багатьох капіталістів. Настрій важкий»⁷³.

Відчай і непевність академічної спільноти, передають записи щоденника В. Вернадського від 29 травня 1919 р.: «Важко записувати серед терору і безглузких переживань середньовічного життя... Навколо в суспільстві й народі все більше накопичується ненависті, знеохоти до життя, тупого відчаю. Піднімаються дикі інстинкти самозбереження... Сьогодні-

ність мені більш за все нагадує завоювання культурного греко-римського світу магометанством часів халіфату. Тільки вже зник фанатизм, позаяк прихильники – ідейні – більшовизму – нікчемні»⁷⁴. У його наступних нотатках знову зневіра й відчай професорів: «У Києві паніка. Хто може – біжить... У єврейських, українських і професорських колах лише алярмістські настрої. Лекторій Університету Св. Володимира є одним із таких центрів, звідки ці настрої поширюються»⁷⁵.

Щоб покращити матеріальне становище академічних працівників, влада змушена була взяти низку заходів. Ще в грудні 1919 р. Раднарком прийняв декрет «Про покращення становища наукових спеціалістів», була створена Центральна комісія покращення побуту вчених. Академік О. Шахматов писав 21 лютого 1920 р. Д. Зеленіну: «Відчутно підтримали наше товариство вчені пайки, про які Ви, ймовірно, читали. Але наразі агітують проти цих пайків, і ми не знаємо, чи вцілють вони»⁷⁶. За тиждень, 27 лютого, в листі колишньому професору Київського університету В. Перетцу він пише: «Як Ви знаєте, наше становище суттєво покращилося завдяки академічному пайку – особливо становище малосімейних; але, з іншого боку, вирости всі ціни»⁷⁷. Дорожнеча і зростання цін на продукти харчування змусили окремих професорів зробити безпрецедентний крок – продати власні державні нагороди, виготовлені із дорогоцінних металів. Д. Зеленін в листі від 4 березня 1920 р. пише О. Соболевському: «Професори живуть тим, що продають ордени, – і я вперше пожалкував, що не маю ніяких орденів, а численні отримані мною медалі продав, відразу після отримання... Одного разу лише професорам видали по 3 ½ ф[унтів] чорного хліба по 4 р[ублі] фунт (ціна на ринку становила 40–60 руб. за фунт – С.К.), це був так званий «пайок»⁷⁸. Різниця цін з усією очевидністю свідчила про важливість отримання «академічного» пайка, але подібна добродійність влади траплялась не часто.

Питання про можливість додаткових заробітків представниками академічної спільноти в умовах, що склалися, стояло досить гостро. О. Соболевський підтримував ідею Московського археологічного товариства про створення спеціального словника. Невдовзі після чергового зайняття військами Червоної армії Одеси в лютому 1920 р. він писав професору Б. Ляпунову: «Момент сприятливий: всі вкрай потребують заробітку і хапаються за всяку роботу. Гонорар піднявся так, що навіть перейшов за 4 тис. рублів друкарський лист; кажуть, урядове видання вже обіцяє 7 тис. рублів за друкарський лист за його замовленням (не політичного змісту) з видачею великих авансів. Значить, тепер на російському археологічному словнику можна добре заробити. Якщо уряд задовольнить клопотання Археологічного товариства і видасть йому на перший раз мільйонів 2 руб.»⁷⁹.

Про катастрофічне становище академічної спільноти на початку 1920 р. писала й Н. Полонська-Василенко: «Коло науковців розтавало; дехто виїхав за кордон, дехто, маючи зв'язки з селом або меншими містами, подався з Києва. Деякі науковці відклали книжки і перейшли на

фізичну працю, бо тільки вона давала можливість щось заробити... Страшним був занепад людської душі. Видатні вчені і громадські діячі мусіли зосереджувати свою увагу на жалюгідному вегетуванні... То була страшна доба»⁸⁰.

Отже, на початку ХХ ст. українські історики, попри ідеологічні відмінності, склали ядро академічної спільноти, пріоритетами яких були науковий і педагогічний професіоналізм, плідні комунікації в корпоративному середовищі, що визначали стиль наукової творчості та повсякденний побут кожного з них. Відповідний життєвий уклад формував у них почуття власної гідності, самоповаги й значущості свого професійного вибору, деформованих після встановлення більшовицького режиму.

Примітки

1. Див.: Копилов С.А. Епістолярії вчених-істориків як історіографічне джерело / С.А. Копилов // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2008. – Т.18: На пошану професора В.С. Степанкова. – С. 158–166; його ж. Листи Михайла Грушевського до Володимира Ламанського / С.А. Копилов // Україна крізь віки: збірник наукових праць на пошану академіка НАН України професора Валерія Смолія. – К., 2010. – С. 1021–1026 та ін.
2. Полонська-Василенко Н. Спогади / упор., вст. ст. та імен. покажчик В. Шевчука / Н. Полонська-Василенко. – К., 2011. – С. 281–282.
3. Там само. – С. 283.
4. Там само. – С. 273.
5. Там само. – С. 278.
6. Там само. – С. 279.
7. Там само. – С. 280-281.
8. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920): у 4-х ч. / Д. Дорошенко. – Мюнхен, 1969. – Ч. 1. – С. 318-319.
9. Полонська-Василенко Н. Спогади / упор., вст. ст. та імен. покажчик В. Шевчука / Н. Полонська-Василенко. – К., 2011. – С. 284-285, 283.
10. Там само. – С. 285.
11. Пресняков А.Е. – М.П. Пресняковой. 7 декабря 1892 г. // Александр Евгеньевич Пресняков. Письма и дневники. 1889–1927. – СПб., 2005. – С. 66.
12. Щоденник М. Грушевського за 1910 р. (І. Гирич, О. Тодійчук) / М. Грушевський // Український історик. – 2002. – №1-4. – С. 107, 110, 112 та ін.
13. Цит. за: Мельниченко В. Михайло Грушевський: Я оснувався в Москві, Арбат 55 / В. Мельниченко. – М., 2005. – С. 193, 164, 229.
14. Лотоцький О. Сторінки минулого / О. Лотоцький. – Варшава, 1934. – Ч. III. – С. 61.
15. Грушевський М. Спомини / М. Грушевський // Український історик. – 2002. – №1-4. – С. 146-147.

16. Щоденник М.С. Грушевського за 1910 р. – С. 114, 117.
17. А.Е. Пресняков – С.Б. Веселовскому. 9 января 1913 р. // Переписка С.Б. Веселовского с отечественными историками. – М., 2001. – С. 216.
18. Платонов С.Ф. – С.Д. Шереметьеву. 8 октября 1911 г. // Александр Евгеньевич Пресняков. Письма и дневники. 1889–1927. – СПб., 2005. – С. 155.
19. Вернадский В.И. Дневники 1917–1921: октябрь 1917 – январь 1920 / В.И. Вернадский. – К., 1994. – С. 131.
20. Дневники С.Б. Веселовского 1915–1923, 1944 годов / С.Б. Веселовский // Вопросы истории. – 2000. – №9. – С. 119.
21. Третьяков А. Доеволюційний Хрещатик і його домовласники / А. Третьяков // Памятки України. – 2014. – №5. – С. 23.
22. Полонська-Василенко Н. Спогади. – С. 290.
23. Вернадский В.И. Дневники 1917–1921: октябрь 1917 – январь 1920. – С. 100.
24. Лотоцький О. Сторінки минулого / О. Лотоцький. – Варшава, 1933. – Ч. II. – С. 152.
25. Щоденник М. Грушевського за 1910 р. – С. 113.
26. Там само. – С. 108, 113.
27. Лотоцький О. Сторінки минулого / О. Лотоцький. – Варшава, 1933. – Ч. II. – С. 155-156.
28. Кареев Н.И. Прожитое и пережитое / подг. текста, авт. вступ. ст. и комент. В.П. Золотарев / Н.И. Кареев. – Л., 1990. – С. 261; Полонська-Василенко Н. Спогади. – С. 299.
29. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле. – С. 318.
30. Щоденник М. Грушевського за 1910 р. – С. 114, 118.
31. Там само. – С. 100, 113.
32. Там само. – С. 102, 115.
33. Там само. – С. 112-113.
34. Соболевский А.И. – Ю.А. Кулаковскому, 4.IV.1917 // ЦДІАУК. – Ф.264. – Оп.1. – Спр.193. – Арк. 9.
35. Винниченко В. Щоденник. / В. Винниченко. – Едмонтон; Нью-Йорк, 1980. – Т. 1: 1911–1920. – С. 253.
36. Див.: Церетели И.Г. Воспоминания о Февральской революции: у 2 кн. / И.Г. Церетели. – Париж, 1963. – Кн. 2. – С. 69.
37. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле. – С. 87.
38. Гольденвейзер А. Из киевских воспоминаний (1917–1921) / А. Гольденвейзер // Архив русской революции: у 22 т. – Берлин, 1922. – Т. 6. – С. 211.
39. Полонська-Василенко Н. Спогади. – С. 298.
40. Винниченко В. Щоденник. – С. 274.
41. Вернадский В.И. Дневники 1917–1921. – С. 64.
42. Цит. за: Матвеева Л.В. Юлиан Кулаковский. – К., 2002. – С. 429.
43. Соболевский А.И. – Ю.А. Кулаковскому, 4.XII.1917 г. // ЦДІАУК. – Ф.264. – Оп.1. – Спр.193. – Арк. 11.

44. Вернадский В.И. Дневники 1917–1921. – С. 61.
45. Варнеке Б.В. – Ю.А. Кулаковскому // ЦДІАУК. – Ф.264. – Оп.1. – Спр.194. – Арк. 4.
46. Вернадский В.И. Дневники 1917–1921. – С. 61.
47. Винниченко В. Щоденник. – С. 283.
48. Вернадский В.И. Дневники 1917–1921. – С. 82.
49. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє-минуле (1914–1920). – С. 219.
50. Там само. – С. 219.
51. Там само. – С. 243.
52. Добровольський Л. Спогади про М. Грушевського / Л. Добровольський // Український історик. – 2002. – №1-4. – С. 410.
53. Вернадский В.И. Дневники 1917–1921. – С. 95.
54. Готьє Ю.В. Мои заметки / Ю.В. Готьє. – М., 1997. – С. 124.
55. Там само. – С. 266.
56. Вернадский В.И. Дневники 1917–1921. – С. 92; Полонська-Василенко Н. Спогади. – С. 296.
57. Полонська-Василенко Н. Спогади. – С.301.
58. Материалы академической Комиссии. 1919 г. // ПФА РАН. Ф.1. – Оп.2-1929. – Д.29. – Л.73-73 об.
59. Вернадский В.И. Дневники 1917–1921. – С. 92.
60. Там само. – С. 95.
61. Там само. – С. 104.
62. Ляпунов Б.М. – В.М. Истрину, 1.І.1921 г. // ПФА РАН. – Ф.332. – Оп.2. – Д.95. – Л.28 об.
63. Зеленин Д.К – А.И. Соболевскому, 25.ІІ.1919 г. // РГАЛИ. – Ф.449. – Оп.1. – Д.161. – Л.6 об.
64. Там само. – Л., 5 об., 19, 19 об.
65. Там само. – Л.10 об.
66. Вернадский В.И. Дневники 1917–1921. – С. 176.
67. Полонська-Василенко Н. Спогади. – С. 318-319.
68. Зеленин Д.К – А.И. Соболевскому, 6.ІІІ.1919 г. // РГАЛИ. – Ф.449. – Оп.1. – Д.161. – Л.7.
69. Там само. – Л.22.
70. Зеленин Д.К – А.И. Соболевскому, 4.V.1919 г. // РГАЛИ. – Ф.449. – Оп.1. – Д.161. –Л.16 16 об.
71. Кондаков Н.П. – А.А. Шахматову, 5.VІІ.1919 г. // ПФА РАН. – Ф.134. – Оп.3. – Д.705. – Л.49 об.
72. Флоринский Т.Д. – С.Ю. Кулаковскому, 25.ІІ.1919 г. // ЦДІАУК. – Ф.264. – Оп.1. – Спр.177. – Арк. 8.
73. Зеленин Д.К – А.И. Соболевскому, 25.ІІ.1919 г. // РГАЛИ. – Ф.449. – Оп.1. – Д.161. – Л.49 об.-50.
74. Вернадский В.И. Дневники 1917–1921: октябрь 1917 – январь 1920. – К., 1994. – С. 136.
75. Вернадский В.И. Дневники 1917–1921: октябрь 1917 – январь 1920. – К., 1994. – С. 172.

76. Письмо А.А. Шахматова – Д.К. Зеленину, 21.ІІ.1920 г. // ПФА РАН. – Ф.849. – Оп.3. – Д.457. – Л.11.
77. Письмо А.А. Шахматова – В.Перетцу, 27.ІІ.1920 г. // ПФА РАН. – Ф.1277. – Оп.1. – Д.91. – Л.46.
78. Зеленин Д.К – А.И. Соболевскому, 4.ІІІ.1920 г. // РГАЛИ. – Ф.449. – Оп.1. – Д.161. – Л.25 26.
79. Соболевский А.И. – Б.М. Ляпунову, б.д. // ПФА РАН. – Ф.752. – Оп.2. – Д.293. – Л.10.
80. Полонська-Василенко Н. Спогади. – С. 318, 319, 321.

S. Kopylov. Lifestyle and scientific works of the Ukrainian historians in the first decade of the twentieth century. The lifestyle and scientific creativity Ukrainian historians before and during the Ukrainian revolution of 1917-1920 has been revealed on the base of the sources of personal origin – memoirs (memoirs and diaries,) epistolary texts in the article. It is proved that Ukrainian historians formed the core of the academic community, the priorities of which were Research Pedagogical professionalism, fruitful communication in the corporate environment, which determined the style of their scientific work and everyday life. Appropriate lifestyle shaped their sense of dignity, self-respect and the importance of the professional choice deformed after the establishment of the Bolshevik regime.

Key words: *scientist, historian, lifestyle, life, scientific activity, memoirs, epistolary texts, historical science.*

Отримано: 24.06.2014 р.

УДК 94(477. 83/.86) "1914-1916":37

С. Олійник

МАТЕРІАЛИ ЧАСОПISУ «ВІСНИК СОЮЗУ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ» ПРО ВЗАЄМИНИ ГАЛИЦЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ З РОСІЙСЬКОЮ ВЛАДОЮ В ВОЄННИЙ ПЕРІОД 1914-1916 РОКІВ

С. Олійник. Матеріали часопису «Вісник Союзу визволення України» про взаємини галицької інтелігенції з російською владою в воєнний період 1914-1916 років. У статті проводиться джерелознавче дослідження часопису «Вісник Союзу Визволення України» на предмет висвітлення у ньому взаємин галицької інтелігенції з російською владою у воєнний період 1914-1916 років, розкриваються їх суспільно-політичні, соціально-економічні та національно-культурні аспекти. Визначається актуальність даної проблематики. Аналізується історіографія проблеми, яка підтверджує необхідність відповідної наукової студії.

У публікації відмічається, що в журналі представлено значну кількість заміток, які інформують про реакцію галицької інтелігенції на діяльність росій-